

3. Kontrastivne študije Vatroslava Kalenića

Marija Smolić, Vesna Požgaj Hadži

Pedagoško delo s študenti na Filozofski fakulteti v Ljubljani je Vatroslava Kalenića privedlo do raziskovanja razmerij med srbohrvaškim in slovenskim jezikom. Rezultat tega preučevanja so štiri članki, v katerih je primerjal jezikovne pojave po jezikovnih ravninah in poskušal ugotoviti enakosti in razlike v jezikovnem sistemu. Začel je z oblikoslovno-skladenjsko problematiko ter v letih 1968 in 1970 objavil študijo z naslovom *Raba sklonov v slovenščini in srbohrvaščini*, leta 1970 pa članek *Raba pridevnikov v slovenščini in srbohrvaščini*, kjer je upošteval tudi besedotvorni vidik. Potem se je lotil glasoslovne ravnine in spoznanja objavil leta 1976 v članku z naslovom *Fonetska kontrastivnost između slovenačkoga i srpskohrvatskog jezika*. Leta 1980 je objavil še rezultate metodološko najbolj zahtevne primerjave leksike v študiji *Pomenske razlike besed istega izvora v slovenščini in srbohrvaščini*.¹² Kdor je obiskoval njegova predavanja, se gotovo spominja tudi skrbno izdelane primerjave slovenske in hrvaške oziroma srbske slovnične terminologije in profesorjevih opozarjanj na vsebino in obseg terminov v primerjanih jezikih, vendar študije na to temo ni objavil.

3.1. Kalenićev pristop k primerjalni analizi

Začetek Kalenićevega kontrastivnega preučevanja sega v čas, ko je bil v okviru Zavoda za lingvistiko Filozofske fakultete v Zagrebu pod vodstvom R. Filipovića zasnovan kontrastivni projekt srbohrvaškega in angleškega jezika, v katerega so se kasneje vključili tudi raziskovalci drugih jezikov, npr. nemščine in ruščine, tako iz Zagreba kot tudi iz drugih univerzitetnih središč (gl. poglavje 2). Kalenić sicer v nobenem od svojih člankov ne omenja neposrednega sodelovanja z zagrebškim projektom, vendar je njegovo spremljanje spoznanj na tem področju razvidno iz opomb in literature v člankih ter razmišljanj o možnostih in smislu kontrastivnega pristopa, ki jih zapisuje v uvodnem delu vsakega od njih. S projektom je bil torej v ustvarjalnem dialogu. Kot primer Kalenićevega razmišljanja o primerjalni metodi navajamo uvod v prvo primerjalno študijo o rabi sklonov, ki je hkrati tudi zanimiv prikaz njegovega razpravljalnega stila:

Primerjalna jezikovna analiza je verjetno najbolj zapletena veja vsakega jezikoslovja. Raziskovalec, ki se loti tega nevhvaležnega dela, se kar

¹² Kot smo že omenili v prejšnjem poglavju, so vsi navedeni kontrastivni članki objavljeni v *Izbranih študijah Vatroslava Kalenića* (gl. Požgaj Hadži in Smolić, ur., 2001). Iz te monografije v nadaljevanju poglavja v oklepajih navajamo strani citatov, in sicer za vse štiri kontrastivne študije (9–72).

naenkrat znajde sredi tako različnih pojmov, terminov, klasifikacij, da mu je prva naloga, da se začne omejevati. Če s primerjalnimi postopki išče »isto«, mu je to »isto« vendarle različno: če je isto v grafiji, je različno v glasovni realizaciji, če je isto v obliki, je lahko različno po frekventnosti ali praktični rabi, če pa je različno po frekventnosti ali praktični rabi, je lahko isto po funkciji, po nastanku, po razvojnih etapah itd. Zavaljo takih dejstev je razumljiva misel na nedosegljivost tiste idealne čistotne meje, ki bi raziskovalčevemu delu zagotovila optimalno eksplicitnost, na katero pogostoma računajo ambiciozni potrošniki primerjalnega jezikoslovja. Tako je žalostna dolžnost skorajda vsake primerjalne razlage, da že na samem začetku ponudi svojim bralcem rahlo razočaranje. Kajti v svoji vnemi, da izlušči »isto«, tako da dobi »različno«, ali pa išče »različno«, tako da bi dobil »isto«, mora raziskovalec v nekem trenutku priznati tudi samemu sebi, da ti dve kategoriji nista niti najmanj ločeni z neko idealno razlikovalno črto, da se obe kategoriji prepletata s sorodnimi vezmi na različnih nivojih ter da je konstatacija »isto – različno« lahko samo subjektivna avtorjeva etiketa, ki jo je možno ob drugih pogojih postaviti tudi drugače.¹³

Iz citata je razvidno, da se avtor članka močno zaveda vrste omejitev, na katere naleti raziskovalec pri vzporejanju dveh jezikov; poudarja predvsem heterogenost jezikoslovnih pojmov, terminov in klasifikacij ter zapletena razmerja »istosti« in »različnosti« med jezikoma. Opozarja, da »istost« in »različnost« nista idealno ločeni, da se na različnih nivojih prepletata in da ju je ob drugih pogojih mogoče videti tudi drugače. Ta Kaleničev pristop k primerjalni analizi, ki kaže na zavedanje relativnosti vsakega pristopa k jeziku, je simptomatičen za njegovo videnje jezika nasploh: zanj je bil jezik namreč živ in neulovljiv pojav, ki ga z aparatom znanosti ni mogoče zajeti in razložiti v vsej njegovi večplastnosti – mogoče se mu je le nenehno približevati s pojasnjevanjem posameznih pojavov in razmerij. Tak pogled na odnos med jezikom in njegovo analizo je mogoče razbrati tudi iz drugih uvodov v primerjalne študije. Tako npr. v članku o rabi pridevnikov svari pred prevelikimi pričakovanji uporabnikov kontrastivnih analiz, v članku o fonetični kontrastivnosti, ki vključuje tudi fonološka razmerja, pa pravi, da se mu prav zaradi tesne sorodnosti med slovenščino in srbohrvaščino poskus iskanja kontrastov, opozicij, adverzativnosti, antitez zdi otežen in da je lažje primerjati npr. angleščino in srbohrvaščino, jezika, ki se sistemsko in genetsko močno razlikujeta, kot dva zelo sorodna jezika. Tu za ilustracijo uporabi podobo o dveh jajcih, ki ju je težko primerjati, vendar nikoli nista povsem enaki, niti

13 Gl. *Izbrane študije Vatroslava Kalenića* (Požgaj Hadži i Smolić, ur., 2001, 17).

kadar ju znese ista kokoš. Kljub izčrpnemu navajanju svojih dvomov se vedno znova odloča za uporabo primerjalne metode, saj – kot pravi – šele po opravljeni analizi, po ugotovitvi »istega« in »različnega«, pridemo do bistva problematike, pristopamo »neposredno«, prepoznamo očitno.

Kalenić je za poimenovanje svoje metode uporabljal več izrazov: tako npr. govori o komparativnem posegu v strukturo dveh jezikov, o primerjalni analizi, o praktičnem primerjalnem raziskovanju, o kontrastni analizi, o kontrastivnosti. V *Rabi sklonov v slovenščini in srbohrvaščini* kot cilj raziskave navaja »iskanje dveh osnovnih skupin jezikovnih sredstev: skupine istih sredstev in skupine različnih sredstev« (17). Pri tem izrecno poudarja namembnost študije, tj. njeno uporabnost. Uporabnost in uporabnika primerjalnih študij pravzaprav omenja v vseh kontrastivnih delih: v *Fonetski kontrastivnosti između slovenačkoga i srpskohrvatskog jezika*, *Rabi sklonov v slovenščini in srbohrvaščini*, *Rabi pridevnikov v slovenščini in srbohrvaščini* in *Pomenskih razlikah besed istega izvora v slovenščini in srbohrvaščini*. Kalenić ne razpravlja eksplicitno o teoretičnih ozadjih in globljih ciljeh svojega pristopa, vendar so ti kljub temu razpoznavni. V ospredju je uzaveščanje odnosov med dvema sorodnima jezikoma, ki ne prinaša le zanimivih teoretičnih spoznanj, ampak je lahko koristno predvsem v odpravljanju napak, ki izhajajo iz prenosa prvin iz jezika A (prvega jezika) v jezik B (tuji jezik).

Tak pristop sodi na področje uporabnega jezikoslovja, kontaktnega jezikoslovja, zanimiv pa je predvsem za učenje/poučevanje tujega (pa tudi prvega!) jezika. V širšem smislu spada v okvir behaviorističnega pogleda na učenje/poučevanje jezika, ki je poudarjal pomen nadziranega, formalnega podajanja podatkov o jeziku v prvi fazi, načela posnemanja in utrjevanja vzorcev s ponavljanjem v drugi fazi, vse to pa naj bi v tretji fazi omogočilo ustrezno uporabo jezika. Znotraj te metode je veljalo prepričanje, da v razmerju med prvim jezikom in tujim jezikom prihaja do prenosa prvin na glasoslovni in strukturni ravni ter na ravni rabe, ki je lahko pozitiven ali negativen. Negativni prenos poznamo tudi pod imenom interferenca (gl. poglavje 13), ta pa naj bi imela svoj izvor v razlikah med jezikoma. Interferenco je seveda treba odpraviti, kar naj bi bilo mogoče z intenzivnim utrjevanjem tistih prvin v jeziku B (tujem jeziku), ki so različne od korelatov v jeziku A (prvem jeziku). Prav tu naj bi imela kontrastivna metoda pomembno vlogo, saj naj bi z njeno pomočjo odkrili razlike med jezikoma. Vendar so nekatere študije kmalu pokazale, da poznavanje razlik med jezikoma in njihovo odpravljanje z intenzivno vajo ne prinaša zadovoljivih rezultatov in da je pri tem potrebno upoštevati še celo vrsto drugih dejavnikov. Ko je v sedemdesetih letih 20. st. v teoriji učenja/poučevanja jezika prišlo do spremembe paradigme, ko so namreč kognitivna spoznanja začela zamenjavati

behavioristična/izkušenijska načela, je kontrastivna analiza prav gotovo izgubila enega od svojih teoretičnih oporišč (Kristal, 1995). Vendar to ne pomeni, da je izgubila smisel, še zlasti na področju preučevanja in učenja/poučevanja sorodnih jezikov. Nasprotno, prav tu se zdi nepogrešljiva, vendar seveda ne kot edini didaktično/metodični pristop (več o tem v poglavju 17). Nabolj plodna se zdi tedaj, ko govorci razmeroma dobro obvladujejo oba jezika tako praktično kot tudi teoretično, vendar delajo napake; z zavestno korekturo, temelječo na rezultatih kontrastivne analize, jih ponavadi hitreje odpravijo, zlasti v bolj nadziranem pisnem jeziku. Zdi se, da je prav zavestno poznavanje »istosti« in »razlik« zagotovilo za doseg kakovostne dvojezičnosti na področju dveh sorodnih jezikov, v veliko pomoč pa je tudi tedaj, ko gre za nesorodna jezika.

Zanimiv bi bil natančen katalog tistih kontrastivnih tem, ki bi obogatile naše vedenje o razmerju med hrvaškim, srbskim in slovenskim jezikom – takih tem je namreč še cela vrsta – naj omenimo samo glagolsko vezljivost, tvorbo in funkcijo glagolskega vida, analizo pomena »enakih« besed (»medjezičkovno homonimijo«) itd. (več o tem v. Požgaj Hadži idr., 2007).

3.2. Raba sklonov v slovenščini in srbohrvaščini

V primerjalni analizi rabe sklonov se je avtor najprej srečal s problemom različnosti terminologij v obeh jezikih. Problem je poskušal rešiti z nekakšno mešanico obeh, saj je menil, da bi uporaba kake nove, prekrivne terminologije privedla do zmede, hkrati pa bi naslonitev na zgolj eno terminologijo onemogočila upoštevanje kakega pojava, ki ga v drugem jeziku ni ali pa je razvrščen drugače. Njegova analiza rabe sklonov upošteva naslednje (skladenjske) odnose: razmerje med stavčnimi členi in besednimi vrstami, razmerje med skloni in stavčnimi členi, odvisnost sklonov, razmerje med skloni in pomenskimi funkcijami, alternacije sklonov brez predlogov in razmerje med skloni s predlogi in stavčnimi členi. Klasifikacija je po njegovem mnenju smiselno podrejena raziskovalnemu cilju – čim bolj natančni primerjavi rabe sklonov v obeh jezikih. Sledi analiza napovedanih razmerij s številnimi primeri, nato pa tabelarni prikazi rezultatov.

3.3. Raba pridevnikov v slovenščini in srbohrvaščini

Osrednji metodološki problem v tem članku je za Kalenića »izbira osnovne determinante, ki bi povezovala podatke iz dveh jezikov na isti ravni« (37). Odloča se za semaziološko determinato, »ker je le-ta za praktično jezikovno spoznanje, obenem pa tudi za teoretično-lingvistično, primarna in osnovna, ker lahko enako ponuja

podatke za vsakdanjo rabo in za svojevrsten vpogled v notranje funkcioniranje celotnega jezikovnega sistema« (37). Po semazioloških kriterijih so v slovenščini in srbohrvaščini enaki pridevniki *lipov* : *lipov*, pa tudi *siten* : *dosadan*, ker pomenijo isto. Opozarja tudi na razlike v izgovarjavi, zapisu, pravopisu, na morfološki ravni. Z besedotvorjem se sicer ukvarja selektivno – sam pravi, da se bo v skladu s kontrastivno metodo omejil na »osnovne ločitvene specifičnosti« (37), vendar se znotraj tega kriterija podrobno ukvarja z razlikami v osnovi in priponsko izpeljavo v obeh jezikih. Obravnava tudi deležnike, primerja klasifikacijo pridevnikov v slovnicaх obeh jezikov, njihovo sklanjatev in komparacijo. Oblikoslovni pojem pridevnika širi na »besede, ki se v obeh jezikih morfološko – pa tudi funkcionalno – obnašajo kot pridevniki« (47), torej na pridevniško besedo. Navsezadnje spregovori še o pridevniških dopolnilih tipa *lačen dobre besede/gladan dobre riječi* ali *globok sto metrov/dubok sto metara* in posamostaljenju.

3.4. Fonetska kontrastivnost između slovenačkoga i srpskohrvatskog jezika

Pod pojmom fonetične kontrastivnosti se v članku skriva več, kot obljublja naslov. Avtor predstavlja primerjavo pisav, pravopisov, fonoloških in naglasnih sistemov, opozarja na artikulacijske razlike in na razlike v zapisu premene po zvenečnosti.

3.5. Pomenske razlike besed istega izvora v slovenščini in srbohrvaščini

Ta kronološko gledano zadnji Kaleničev kontrastivni članek vsebuje obsežen uvod, v katerem razmišlja o možnosti pomenoslovnih raziskav nasploh. Ugotavlja, da je pomenoslovje mlada veda, neločljivo povezana z zunajjezikovnim svetom – »da bi spoznalo sebe, mora spoznati svet« (55). Na njegovo ljubezen do mejnih problemov v jeziku kaže že prvi zgled – v njem navaja dva etimološka članka o glasu in besedi *a*, Bezlajevega in Skokovega, s katerima podkrepi svoje pomenoslovne dileme. Temu sledi razpravljanje o razlikovanju med slovarskim in sobesedilnim pomenom besede – sprememba slovarskega pomena v sobesedilu v drugem jeziku zahteva zamenjavo ustreznika. Z upoštevanjem večpomenskosti, denotacije in konotacije se pomenoslovna problematika v razmerju dveh jezikov zapleta, tisto, kar Kalenič poimenuje z izrazi frazeologem, lokucija, idiom pa iskanje ustreznika, torej prevedljivost, velikokrat povsem onemogoči. Lokucijo razume kot »tisti samosvoj vir jezika, ki je neponovljiv, nedotakljiv in nerazložljiv« (61). Ilustrira jo s primerom *Leskova mast čuda dela* in zanj najde ustreznik *Batina je iz raja izašla*, kjer gre za isti pomen, vendar za popolnoma drugo sliko (62). Tu se Kalenič

spomni možnega »uporabnika« svojega članka, prevajalca, kajti ta vrsta problemov zadeva predvsem njegovo delo. Kalenič opozarja na dinamično naravo leksike, na nenehno spreminjanje besednih pomenov, prevzemanje besed in njihovo opuščanje, kar zrcali spremembe v zunajjezikovni stvarnosti. Ob koncu razpravljanja daje zglede za metaforo in metonimijo v obeh primerjanih jezikih, navaja spisec besed, pri katerih so zelo pogosti pomenski prenosi in metaforičnost ter metonimičnost oceni kot »osrednja procesa pomenskega širjenja besed in osrednja za elementarno pomensko opisovanje« (64). Članku dodaja primere prevodov – in sicer dva prevoda Prešernovega 9. soneta iz *Sonetnega venca*, Krklečevega in Paljetkovega, ter Gradnikov prevod *Smrti Smail-age Čengića*. Članku je priložen – kot Kalenič sam pravi – nepopoln pomenski »besednjak« slovenskega in srbohrvaškega jezika, tematsko omejen na besede istega izvora. S tem slovarčkom postavlja temelje tisti obravnavi besedišča, ki bi gotovo razkrila najzanimivejše odnose med slovenščino in hrvaščino. Zanimiv izziv za prihodnost.

Na koncu je treba poudariti, da je bil Kalenič začetnik kontrastivnega proučevanje srbohrvaškega in slovenskega jezika. Kot avtor kontrastivnih razprav se je zavedal različnih omejitev kontrastivne metode in je sam sebi postavljaj na videz retorična vprašanja: zakaj sploh primerjati nekaj, kar ni isto, in v čemu je »prednost ali privlačnost ali šarm kontrastivnega proučevanje dveh jezikov« (9). Kalenič na to odgovarja: v iskanju resnice, v iskanju istega in različnega, pri čemer se je treba zavedati, da je »jezik jezik, tako kot je človek človek, dva človeka sta dva človeka – dva jezika pa sta vedno dva jezika« (16).